

SOVET HUKUMATINING MILLIY MAORIF SOHASIDAGI SIYOSATI

Jo'rayev X.T.

Namangan davlat texnika universiteti o'qituvchisi

Bekchonov A.O.

Namangan davlat texnika universiteti talabasi

O'zbekiston mustaqilligining e'lon qilinishi respublikada demokratik va insonparvar jamiyat qurishga, bozor iqtisodiyotiga o'tishga keng yo'l ochib berdi. Mustaqillik sharofati bilan o'zbek xalqining o'tmish tarixi, ma'naviy qadriyatlari, qadimiy madaniyati tiklana boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zbek xalqining istiqbol yillarida tiklanib borayotgan milliy ma'naviyati va ma'rifatiga to'xtalib, jumladan, quyidagilarni ta'kidlab o'tgan edi: - Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak.¹ Ma'lumki, o'zbek xalqi qariyb 150 yil davom etgan Rossiya imperiyasining mustamlakachilik hamda sho'rolar hukmronlik davrining murakkab va ziddiyatli davrini boshidan kechirdi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, haqli tarzda ta'kidlash joizki, aynan mustaqillik davriga kelib o'zbek xalqi ma'rifatining taraqqiyoti, ma'naviyati va ma'naviy qadriyatlarining tiklanishi masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan ishlar o'z navbatida, kelajakda mamlakatimiz taraqqiyoti uchun zamin bo'lib xizmat qiladi.

Qadimdan o'ziga xos madaniyat rivojlangan, shaharlari taraqqiy etgan, ko'p sonli madrasa va maktablarga ega bo'lgan Turkiston o'lkasida o'ziga xos ta'lim tizimi mavjud edi. Qadimgi madrasa, qorixona, maktablar haqida ham qo'lyozma arxiv xujjatlari topilgan. Bu o'z navbatida yosh avlodni milliy maorif tizimida ta'lim olishi - ularning o'zligini anglashga ko'mak berar edi, shuning uchun sovet hukumati milliy maorifni cheklash, maktab va madrasalarni vaqf yerlaridan mahrum qilish, shu yo'l bilan ularni yo'q qilish siyosatini olib bordi.

CHor Rossiyasi imperiyasining maorif sohasida boshlagan mustamlakachilik siyosatini sovet hukumati, mafkuraviy niqoblar yaani ateistik siyosat orqali davom ettirdi. Sovet hukumati milliy maorifni avval cheklash, so'ngra tugatish siyosatini amalga

¹ Mirziyoyev Sh.M. Xalq so'zi / 21. 12. 2018 yil

oshirishga harakat qildi. Sovet hukumatining milliy maorif sohasidagi siyosati o'z vaqtida yuqori ijobiy baholandi; maorif tarixi esa soxtalashtirilib, uning ba'zi sohalarida umuman yoritilmadi. Turkistondagi madrasa va maktablarning ommalashishi mahalliy aholi savodxonligini oshirishga ko'maklashdi. SHunga qaramay, sovet hukumati birinchi kundan boshlab madrasa, maktablarning faoliyat ko'rsatishiga qarshi bo'lgan. Buning natijasida madrasa, maktablar soni yildan-yilga kamayib borgan.

XX asrning 20-yillari oxirlariga borib, ko'p asrlardan buyon o'zbek xalqi ma'naviy-madaniy hayotida muhim o'rin egallab kelgan madrasa, maktablar hamda qorixonalariga sovet hukumati tomonidan tazyiq ko'rsatildi, aksariyat xollarda majburan yopib qo'yildi. Madrasa, eski maktablarning sovet davridagi faoliyati shu vaqtga qadar to'la o'rganilmagan. Milliy maorif tizimining isloh qilinishi, ularning yangi usul maktablar va madrasalarga aylantirilishi masalalariga tegishli bo'lgan hujjatlari haligacha ilmiy muomalaga kiritilmagan. Sovet davridagi madaniyat tarixiga oid tarixiy asarlarda XIX-XX asrlarda madrasa va maktablar bo'lganligi to'g'risida ma'lumotlar bor. Lekin sovet davri tarixchilariga qadimgi, mustamlakachilikdan oldingi davrni yozish mumkin emas edi. Sababi sovetlar davrida xalqimizning maorif va madaniyat sohasidagi faktlarni haqqoniy yoritish partiya va xukumatning siyosatiga mutlaqo to'g'ri kelmas va mustamlakachilar ham xoxlamas edi. Vatanimiz tarixini yaratish borasidagi sa'y-harakatlarda milliy maorif tizimi tarixini o'rganish va tadqiq etish muhim ahamiyatga molik masala hisoblanadi. Sovet hukmronligi yillarida soxtalashtirilgan milliy maorif faoliyati tarixini tarixiy hujjatlar asosida xolisona yoritib berish va baholash muhimdir.

CHor Rossiyasi mustamlakachiligi va undan keyin davom etgan sho'rolar imperiyasi davrlarida mahalliy xalqlarning milliy madaniyatini, dinini, madrasa hamda maktablardan iborat islom o'quv yurtlarini turli yo'llar bilan yo'q qilishga qaratilgan "madaniy inqilob" va ateistik siyosat olib borilgan. Milliy madaniyati rivojlangan maxalliy xalqning maktab va madrasalari hamda o'ziga xos ta'lim tizimi mavjud bo'lgan.

O'zbekiston milliy maorifi tarixining XX asr boshlarida o'lka mahalliy aholisi hayotida sovet mustamlakachiligi davri boshlanib ma'lum tizimga solingan maktab ta'lim tizimi shakllantirildi. Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi madrasa, maktablarga doir sovetlashtirish siyosati va uning o'ziga xos jihatlarini mohiyati kommunistik mafkura nuqtai nazaridan yondashilganligidan darak beradi. Musulmon maktablari va madrasalari faoliyati haqidagi ma'lumotlar, sovet hukumatining ularga nisbatan salbiy munosabatini yorituvchi dastlabki maqolalar Turkiston ASSRda 1918-1924 yillarda chop etilgan gazeta va jurnallarda e'lon qilingan. Ilk bor maktab va madrasalar haqida 1918 yilda "Просвещение" gazetasida N.S.Likoshin maqolalari e'lon qilingan². Bu maqolalarda

² Лыкошин Н.С. История культуры в мусульманской школе // Просвещение. 1918. 10 сентябрь; Унинг ўзи. На пути к новой школе и жизни // Просвещение. 1918. 11 сентябрь.

musulmon maktab va madrasalari haqida, ularning faoliyati to'g'risida xabar berilgan. "Nauka i prosveshchenie" deb nomlangan Turkiston ASSRning Maorif xalq komissarligi jurnalida P.Serbov tomonidan maktab va madrasalar haqida bir qator maqolalar chop etilgan³. Ayni paytda ushbu maqolalarda o'lkadagi madrasa, maktablarning mahalliy aholi savodini chiqarishga ko'mak berganligi asossiz ravishda inkor etilgan.

XX asrning 20-yillarida o'zbek maorif tarixini, O'zbekistondagi milliy an'anaviy maktab, madrasalarning sovet tuzumi davrida mahalliy aholi xat-savodini chiqarishga bevosita ko'maklashgan. Turkistonda qadimdan o'zbek maorifi rivoj topganligi, madrasalardan mashhur shoir, yozuvchi, olimlar yetishib chiqqanligi, Rossiya imperiyasi hukumati davrida ham uning rivojlanib borgan. Maktab va madrasalar sovet davrida sonining kamayib borgan, yuqorida ta'kidlaganimizdek sovet hukumatining o'zbek milliy maorifini cheklash siyosati yildan-yilga kuchaytirib borilgan. Buni biz 1925 yil O'rta Osiyoda milliy-hududiy davlat chegaralanishi o'tkazilib, fevralda O'zbekiston SSRning tashkil bo'lgani, sovet tuzumi mustahkamlangani tufayli sovet hukumati dinga qarshi ateizmni ommalashtirishga harakat qildi, jumladan, islom diniga qarshi kurashni kuchaytirdi. Musulmon maktablari va madrasalari huquqlarini turli yo'llar bilan cheklash va ularni butunlay tugatishga qaratilgan chora-tadbirlar avj oldi. Musulmon maktab va madrasalari yoshlarga faqat diniy bilimlar berganligini, bunday ta'lim sovet hukumatining maorif sohasidagi siyosatiga mos kelmasligini va eski maktablarning ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish zarurligi haqida chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Buning uchun musulmon maktablarini sovet ruhida qayta qurish va sovetlashtirishni boshlab yubordi. Bu davrda islom dini qoralanib, sovet hukumatining dinga qarshi siyosatini yoqlashgan. RSFSR hukumati tomonidan 1918 yil 23 yanvarda chiqarilgan "CHerkovni davlatdan, maktabni cherkovdan ajratish to'g'risida"gi dekreti e'lon qilinishi maktab va madrasalarning tugatilishini yanada tezlashtirdi. Masalan, I.M.Mo'minov ham madrasalar faoliyatini asosan salbiy tarzda tavsiflagan, baholangan. Sovet hukmronligi davrida O'zbekiston maorifi tarixiga bag'ishlangan qator tadqiqot olib borilgan bo'lib, ularda asosan sovet maktablari faoliyatiga ijobiy baho o'tganlar. Mazkur tadqiqotlarda madrasa, maktablar faoliyati salbiy baholanib, ularning o'z vaqtida tugatilishi ijobiy voqea sifatida baholangan⁴. Bu davrda chop etilgan ilmiy-fundamental adabiyotlarda ham masalaga asosan salbiy nuqtai nazardan yondashuv ruhi hukmron edi. Masalan, XX asrning 50-yillarida nashr etilgan "O'zbekiston SSR tarixi" kitobida: "... eski maktab domlalaridan sovet maktablarida foydalanib bo'lmas edi, chunki ular g'oyaviy jihatdan mos kelmas va deyarli chala savod bo'lib, ko'plari o'qishnigina bilar, lekin yoza olmas edilar",- degan

³ Сербов П.И. Общая характеристика начального образования в Туркестане // Наука и просвещение.-Ташкент, 1922.-№ 2.-С. 17-21;

⁴ Rajabov S. O'zbekistonda sovet maktabi tarixiga doir. -T.: O'z SSR O'quvpeddavnashr, 1957; Ochilov M. O'zbekiston komsomolining umumiy-majburiy ta'lim uchun kurashi (1930-1941 yy).-T.: O'zdnashr, 1958.

soxta, tarixiy jihatdan noto'g'ri ma'lumotlar berilgan⁵. SHuningdek, sovet hukumati davrida milliy maorif (maktab, madrasalar)ning sovetlashtirilish masalalari haqida ham ma'lumotlar berilgan. Turkistondagi maktab va madrasalarning faoliyati to'g'risida I.Alimov o'zining "Qo'qon xonligi madrasa va maktablari tarixi" nomli asarida milliy maorifning o'lka ma'naviy-madaniy hayotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratilgan⁶.

Turkiston ijtimoiy-ma'naviy hayotida katta rol o'ynagan jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyatiga bag'ishlab T.Qozoqov Farg'onada jadid maktablarining faoliyati to'g'risida qator maqolalalar chop ettirgan.

Xulosamiz shuki, chorizm va sovet hukmronligi davrida maktab va madrasalar milliy maorifga xolisona baho berilmagan. Sovet davlatining madrasa va eski maktablarga nisbatan olib borilgan siyosati salbiy oqibatlarni jumladan, o'zbek xalqi oktyabr to'ntarishidan so'ng yanada savodsizligini keltirib chiqargan kabi fikr tug'iladi. O'zbekistonda eski maktab, madrasalarning tugatilishi aslida ruslashtirish siyosatining bir qismi hamda milliy qadriyatlarni tugatishga qaratilgan ochiqdan-ochiq qat'iy choralarining namunasidir.

⁵O'zbekiston SSR tarixi. 2 tom. -T.: O'z SSR FA, 1958.T.1.-B.529.

⁶Qarang. Alimov I. Qo'qon xonligi madrasa va maktablari tarixi. T.: Fan, 2017.